

مؤلفه های سرمایه اجتماعی در نواحی مختلف شهری (مطالعه موردی: شهر برازجان)

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۹۶/۱۱/۲۶

تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۰۶/۱۲

احمد قاسمی (دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ملایر، ملایر، ایران)

مجید شمس* (استاد جغرافیا و برنامه ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد ملایر، ملایر، ایران)
غلامرضا امینی نژاد (استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه پیام نور بوشهر، ایران)

چکیده

سرمایه اجتماعی در سال های اخیر یکی از مهم ترین متغیرهای تبیین کننده سطح توسعه و رفاه جوامع و توسعه محلی در سطوح گوناگون و مورد توجه خاص سیاست گذاران و برنامه ریزان بوده است با توجه به اهمیت بسیار این موضوع پژوهش حاضر به بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در نواحی مختلف شهر برازجان در استان بوشهر پرداخته است. روش این پژوهش بر اساس هدف کاربردی و بر اساس ماهیت توصیفی-تحلیلی هست. دران جام این پژوهش بنا به ضرورت از مطالعات اسنادی و میدانی و در مطالعات میدانی برای گردآوری اطلاعات از ابزار پرسشنامه استفاده شده است. جامعه آماری این پژوهش را شهروندان برازجانی تشکیل می دهند. که در این راستا بر اساس فرمول کوکران ۳۸۳ پرسشنامه در ۶ ناحیه شهر بصورت تصادفی بین آنان توزیع و تکمیل گردید. با توجه به نتایج آزمون آماری t تست دو نمونه ای مستقل و آزمون لون میزان سرمایه اجتماعی در نواحی شهری برازجان در سطح ۰/۰۵ دارای تفاوت معناداری می باشد. در زمینه جنسیت مبتنی بر تفاوت سرمایه اجتماعی میان زنان و مردان، سرمایه اجتماعی در بعد انسجام و بعد آگاهی اجتماعی بین میانگین زنان و مردان در سطح ۰/۰۵ تفاوت معنادار وجود دارد. با توجه به نتایج حاصل از این پژوهش توجه به ارتقاء وضعیت سرمایه اجتماعی در سیاست گذاری-ها و برنامه ریزی های مربوط در نواحی مختلف شهر برازجان به عنوان یک موضوع ضروری باید مورد توجه بیش تری قرار گیرد.

واژه های کلیدی: سرمایه اجتماعی، مشارکت اجتماعی، اعتماد، آگاهی اجتماعی، برازجان

* نویسنده رابط: fazelman362@yahoo.com

مقدمه

امروزه بارشده‌فزاینده جمعیت شهرنشین در سطح جهان بویژه کشورهای در حال توسعه مواجه هستیم. این فرایند باعث شده در این جوامع مشکلات و معضلات بیشماری برای مردم، برنامه ریزان و مسؤولان بوجود آید. لاینحل ماندن بسیاری از این مسائل و مشکلات مدیران و برنامه ریزان شهری را با چالش‌های مهمی در زمینه شهر و شهرنشینی مواجه نموده و بنا به ضرورت موجب گردیده تا آنان در شیوه‌های مدیریت شهری و نوع نگرش و برنامه ریزی‌هایشان تغییراتی را انجام دهند. در این زمینه یکی از مسائلی که به شدت مورد توجه برنامه‌ریزان و به طور کلی متخصصان شهری قرار گرفته، اهمیت دادن به انسان و سرمایه‌های اجتماعی و پرداختن به ویژگی‌های آنان در ابعاد مختلف می‌باشد. سرمایه اجتماعی، فرآیندهای اجتماعی هستند که با تسهیل کنش اعضای خود، منافعی را ارتقاء می‌دهند. با این نظرات ابراز شده می‌توان سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از شبکه‌ها، هنجارها، ارزش‌ها و ادراکی دانست که همکاری گروه‌ها را در جهت کسب منافع متقابل تسهیل می‌کند و این نوع از سرمایه را معمولاً با نرخ مشارکت افراد در زندگی جمعی و وجود عامل اعتماد در بین آنان بیان می‌کنند (اونق و غفاری، ۱۳۸۴ ص ۱۹۹). توجه به مفهوم سرمایه اجتماعی و سنجش آن روش و راهکار مناسبی است تا مدیران و برنامه ریزان بتوانند امور جامعه و مسائل محلی را مورد بازاندیشی قرار داده، تصمیم‌های موثرتری برای برنامه ریزی گرفته و ضمن جلوگیری از فرسایش این سرمایه مهم و تاثیرگذار در امر توسعه، انسجام جامعه را گسترده تر و تثبیت نمایند (شیبانی و موسوی، ۱۳۹۰ ص ۲). بنابراین با توجه به اهمیت مطالب بیان شده، این پژوهش ضمن بررسی ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی به ارزیابی سطوح آن در نواحی شهربرازجان می‌پردازد.

اهمیت و ضرورت

مشارکت مردم در روند تصمیم‌گیری شهری یکی از عناصر اصلی توسعه همه جانبه شهری بوده و افزایش مشارکت مردم در امور شهری می‌تواند در ایجاد تعادل شهری نقش ارزنده ای ایفا نماید (شربت‌بی، ۱۳۹۵ ص ۱). سرمایه اجتماعی در جریان توسعه یک کشور در کنار انواع سرمایه (اعم از طبیعی، انسانی و مادی) هم برونداد و هم درونداد

توسعه به شمار می آید (فوکویاما^۱، ۱۳ ص ۱۳۷۹). سرمایه اجتماعی، بازگشت دوباره اخلاق به جامعه است. مضامینی مانند اعتماد، مشارکت، همکاری و پیوند اجتماعی، همه بیانگر توجه دوباره به اخلاق در جامعه است. با ایجاد ارتباط با همدیگر و تلاش برای حفظ و تداوم آن، مردم می توانند با یکدیگر کار کرده و به اهدافی دست یابند که اگر به تنهایی کار می کردند یا موفق نمی شدند و یا به سختی به موفقیت می رسیدند. بدین معنی که هر چه مردم بیش تری را بشناسیم و با آنان در بینش و نگاه مشترک باشیم، در سرمایه اجتماعی ثروتمندتر هستیم (فیلد^۲، ۱۳۸۵ ص ۱). تأثیر سرمایه اجتماعی بر کیفیت زندگی و محیط شهری، چه به لحاظ ذهنی به سبب تأثیرات فردی و روانی سرمایه اجتماعی و چه به لحاظ عینی به سبب تسهیل در فرایند شکل دهی به محیط اجتماعی، اقتصادی و کالبدی شهر، در پژوهش های مختلف بررسی و به اثبات رسیده است. پس ورود مفهوم سرمایه اجتماعی به مقوله برنامه ریزی شهری منوط به درک نحوه تأثیر آن بر جنبه های مختلف برنامه ریزی شهری و به طور کلی شهر است (براتی و یزدان پناه، ۱۳۹۰ ص ۲۶). یکی از انتقادات اساسی به برنامه ریزی سنتی در قالب طرح های مختلف در ایران، تأکید بیش از حد آنها بر اهداف کالبدی-کارکردی و عدم توجه کافی به اهداف و ارزشهای انسانی و سرمایه اجتماعی بوده است (مهدیزاده، ۱۳۸۱ صص ۲۹۴-۲۹۱). در این راستا به نظرمی آید علیرغم وجود شرایط مناسب (دومین شهر استان از لحاظ جمعیت و موقعیت خاص جغرافیایی (در شهر برازجان به علت برنامه ریزی های نامناسب در گذشته و وجود معضل بی ثباتی در مدیریت شهری و از طرف دیگر اهمیت ندادن به مسائل انسانی و اجتماعی هم چون سرمایه اجتماعی باعث شده در این شهر مشکلات فراوانی مانند، نابرابری های اقتصادی و اجتماعی، اختلاف شدید طبقاتی و اکولوژیکی، فقر و بی عدالتی، عدم مشارکت های مردمی و.... بوجود آید. به نوعی می توان بیان داشت در سیستم مدیریت شهری در برازجان بحث مهم کیفیت زندگی شهری و سرمایه های اجتماعی به فراموشی سپرده شده است. با توجه به اینکه بررسی و تحلیل وضعیت سرمایه های اجتماعی می تواند کمک زیادی به برنامه ریزان شهری نماید، پژوهندگان بر آن شده اند تا به صورت کلی به این فرایند مهم در شهر برازجان پرداخته در نهایت جهت انجام بهینه این جریان راهکارها و پیشنهادهای را ارائه نمایند.

¹ Fukuyamao

² field

مبانی نظری پژوهش:

سرمایه اجتماعی

ریشه استفاده از اصطلاح سرمایه اجتماعی به سال ۱۹۱۶ برمی‌گردد. مفهوم سرمایه اجتماعی اولین بار توسط شخصی به نام هانی فان^۱ به کاربرده شد (وولکاک^۲، ۱۹۹۸ ص ۲۳). سپس در سال ۱۹۶۱ جین جیکوبز در کتاب «زندگی و مرگ شهرهای بزرگ آمریکایی»، از این اصطلاح استفاده کرد. به اعتقاد وی برای یک شهر، هنجارها و شبکه‌ها نقش سرمایه اجتماعی دارند. از این زمان به بعد، این مفهوم در اقتصاد مورد استفاده قرار گرفت. ولی این جیمز کلمن^۳ و تحقیق او در زمینه مشارکت در امور مدرسه (در شهر شیکاگو) بود که سبب جلب توجه امروزی به این مفهوم شد. در این راستا گلن لوری^۴ اقتصاددان و ایوان لایت^۵ جامعه‌شناس، اصطلاح سرمایه اجتماعی را در دهه ۱۹۷۰ برای توصیف مشکلات توسعه اقتصاد درون شهری به کار بردند (فوکویاما، ۱۳۸۵ ص ۱۰). پس از آنها بوردیو^۶ و در دهه ۱۹۹۰ پانتام^۷ از این مفهوم برای مطالعه نهادهای دموکراتیک در ایتالیا استفاده کرد. (تاجبخش، ۱۳۸۴ ص ۱۱). در این زمینه ماجدی و لهسایمی معتقدند که هر چند ریشه‌های بحث سرمایه اجتماعی را می‌توان در کارهای جامعه‌شناسان قرن نوزدهم یعنی دورکیم، وبر، مارکس و زیمل پیدا کرد ولی به صورت دقیق مفهوم سرمایه اجتماعی از دهه ۱۹۹۰ به بعد به عنوان یک مفهوم علمی به حوزه ادبیات مرتبط با توسعه وارد شد. در سالهای اخیر سرمایه اجتماعی به یک مفهوم بسیار مرسوم مبدل شده و به صورت شعار روز سیاستمداران و نخبگان دانشگاهی درآمد است. سرمایه اجتماعی مفهومی چندبعدی در علوم اجتماعی و تأثیرگذار در بسیاری از حوزه‌های جامعه است. در ادبیات مرتبط با توسعه نیز جایگاهی ویژه یافته است به گونه‌ای که برخی آن را حلقه مفقوده توسعه می‌دانند (ماجدی و لهسایمی زاده، ۱۳۸۵ ص ۲). مفهوم سرمایه اجتماعی را به طور کلی می‌توان منابعی تعریف کرد که میراث روابط اجتماعی‌اند و کنش جمعی را تسهیل می‌کنند. این منابع که از طریق اجتماعی شدن حاصل می‌شوند در برگیرنده اعتماد، هنجارهای مشارکتی و

¹ Honey Fan

² Woolcock

³ James Coleman

⁴ Glen Laurie

⁵ Ivan Light

⁶ Bourdieu

⁷ Pantom

شبکه‌هایی از پیوندهای اجتماعی است که موجب گرد آمدن افراد به صورتی منسجم و با ثبات در داخل گروه به منظور تأمین هدفی مشترک می‌گردد (زاهدی ۱۳۸۲ ص ۲۷۴). نخستین تحلیل منظم از سرمایه اجتماعی بوسیله بورديو صورت پذیرفته است. این تحلیل از قویترین تحلیل‌هایی است که مفهوم سرمایه اجتماعی را در گفتمان جامعه‌شناسی معاصر وارد کرده است (پورتس^۱، ۱۹۹۸ ص ۴). سرمایه اجتماعی از نظر بورديو عبارت از مجموعه‌های از منابع بالفعل یا بالقوه است که با مالکیت یک شبکه بادوام از روابط کم و بیش نهادینه شده از آشنایی و شناخت متقابل و دو جانبه، پیوند یافته است. (همان، ۲۵۲) از نظر فوکویاما، سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از هنجارها و یا ارزش‌های غیررسمی و مثبت است که اعضای یک اجتماع در آن سهیم هستند (حسنوی و پزشکان، ۱۳۸۶ ص ۴۰). به تعبیر لین^۲ سرمایه اجتماعی در نظر بورديو لباس مبدل برای سرمایه اقتصادی است. با این حال او معتقد است که شکل‌های دگرگون شده و تغییر چهره داده سرمایه اقتصادی هرگز تماماً قابل تبدیل به این تعریف نیست (توسلی و موسوی ۱۳۸۴ ص ۹). به طور کلی امروزه مفهوم «سرمایه اجتماعی» به دو معنای متفاوت مطرح شده است. نخست در علم اقتصاد که به دارایی‌های مشترک جامعه مانند بیمارستان و آموزشگاه اطلاق می‌شود و معنای دوم معطوف به روابط اجتماعی مبتنی بر اعتماد و شبکه‌های متراکم تعامل و هنجارهای مشوق عمل جمعی است که توانایی تسهیل تولید و دستیابی به اهداف را دارند. تفاوت سرمایه اجتماعی با دیگر سرمایه‌ها این است که این شکل از سرمایه حاصل روابط تعاملات اجتماعی مبتنی بر اعتماد و مشارکت اعضای گروه‌های اجتماعی است. به عبارت دیگر «سرمایه اجتماعی متعلق به گروه‌ها است نه به افراد» (فوکویاما، ۱۳۷۹ ص ۱۱). فوکویاما معتقد است که؛ سرمایه اجتماعی به هماهنگی و تعادل داخلی و فرهنگی جامعه، هنجارها، ارزشها و نیز تعاملات دولت با مردم و سازمان‌ها که در درون جامعه جای گرفته‌اند، اشاره دارد. در واقع سرمایه اجتماعی زنجیری است که جامعه را به یکدیگر متصل نگه می‌دارد و بدون آن هیچ‌گونه رشد اقتصادی نخواهد داشت و جامعه به طور وحشتناکی از هم فرو خواهد پاشید. وی همچنین بیان می‌کند که سرمایه اجتماعی عبارتست از توانایی‌های افراد برای کار کردن با یکدیگر به منظور دستیابی به اهداف مشترک در گروه‌ها و سازمان‌هاست (فوکویاما، ۲۰۰۱، ص ۷-۲۱). سرمایه

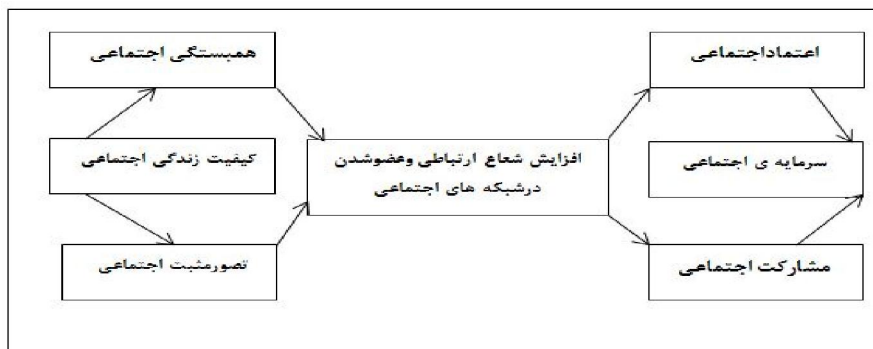
¹ Portes

² Lin

اجتماعی با پیوندهای بین افراد با منزلت‌های اجتماعی یا قدرت‌های متفاوت مانند پیوند بین نخبه سیاسی و عامه مردم یا بین افراد با طبقات اجتماعی متفاوت شناخته می‌شود (ولکاک، ۱۹۹۸ ص ۵۳). بنابراین سرمایه اجتماعی را می‌توان به عنوان یک عامل مؤثر در افزایش و کارآیی سایر اشکال سرمایه انسانی، اقتصادی و کالبدی دانست که از یک طرف، انسجام‌بخش روابط میان انسان‌ها با سازمان‌ها و شبکه‌های ارتباط جمعی و گروهی به شمار می‌رود و از طرف دیگر بستر مناسبی برای بهره‌برداری سرمایه‌های انسانی، فیزیکی و موفقیت جامعه فراهم می‌آورد (نادری و همکاران، ۱۳۸۷ ص: ۸۷-۸۵). تعاریف مختلف از این مفهوم متمم و مکمل یکدیگر بوده و در تمامی آنها، روابط اجتماعی به عنوان عامل مهم سودمندی در مقیاس فردی و جمعی و هسته اصلی تعریف پذیرفته شده است. بر همین اساس می‌توان سرمایه اجتماعی را به عنوان مجموعه‌ای از روابط، تعاملات و شبکه‌های اجتماعی تعریف کرد که در میان افراد و گروه‌های اجتماعی وجود دارد و موجب گرمی روابط اجتماعی و تسهیل کار گروهی و اجتماعی آنها می‌شود (پاتنام^۱، ۱۹۹۳ ص ۱۲۱). رابرت پاتنام هم به تبع کلمن و بورديو سرمایه اجتماعی را از دیگر انواع سرمایه‌ها متمایز می‌کند و آن را به عنوان سازمانی اجتماعی می‌داند که مشتمل بر شبکه‌ای از روابط و تعاملات توأم با آگاهی و اعتماد اجتماعی است و با تسهیل و همسوسازی کنشها در ارتقاء کارآیی سازمان و توسعه اقتصادی مؤثر واقع می‌شود. بنابراین با انواع سازمان‌ها یا انواع سرمایه‌های اجتماعی نظیر سرمایه اجتماعی درون گروهی یا بین گروهی سروکار داریم که نوع و کم و کیف هر یک از آنها تابع عوامل عدیده‌ای چون فرآیند اجتماعی شدن، آموزش‌های مدنی، تحولات فنی و ارتباطی و نوع سرگرمیهای افراد و غیره است. وی پیشرفت فناوریهای نوین ارتباطی و ایجاد سرگرمی‌های جدید را موجب کاهش سرمایه اجتماعی و افزایش آسیب‌های اجتماعی تلقی می‌کند (پاتنام، ۲۰۰۲، ۸۹). درباب اهمیت نقش مولفه‌های سرمایه اجتماعی در مدیریت شهری در شهرهای امروزی شمس و همکاران شان اعتقاد دارند که سیستم مدیریت شهری به عنوان یکی از بزرگ‌ترین نهادهای اجتماعی هنگامی می‌تواند از کارایی بیش‌تری برخوردار باشد که عواملی هم چون اعتماد شهروندان را به عنوان سرمایه اجتماعی و معنوی کسب نموده و از آن در مسیر تحقق اهداف سازمانی و توسعه شهری استفاده نماید (شمس و همکاران، ۱۳۹۵ ص ۱۰). درغیاب سرمایه اجتماعی سایر سرمایه‌ها

¹ Putnam

اثربخشی خود را از دست می دهند و امروزه در تحلیل های اجتماعی و اقتصادی پیرامون توسعه جوامع، این پدیده نقش بسیار مهمی دارد (شریتیان وهمکاران، ۱۳۹۴، ۱). احمدی و همکاران در یک جمع بندی کلی در مورد ارتباط کیفیت زندگی با سرمایه اجتماعی به این نتیجه رسیده اند که؛ در آرای همه صاحب نظران سرمایه اجتماعی، این دلالت ضمنی وجود دارد که سرمایه اجتماعی از طریق تسهیل روابط اجتماعی، موجباتی فراهم می سازد که افراد بهتر و ساده تر بتوانند منافع فردی و گروهی خود از جمله منافع اقتصادی و اجتماعی را دنبال کنند و از آنجا که در معنای مستقیم کیفیت زندگی و رفاه اجتماعی نیز دلالت صریح بهره مندی از مواهب اجتماعی و اقتصادی برای فراهم ساختن امکانات یک زندگی بهتر و آسوده تر وجود دارد، می توان پلی ارتباطی میان این دو مفهوم اجتماعی برقرار کرد که معرف همبستگی میان سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی و بازگویی آن باشد؛ ایشان معتقدند که؛ با ذخیره سازی سرمایه اجتماعی بیش تر می توان شرایطی را فراهم ساخت که به سطح بالایی از کیفیت و رضایت از زندگی بینجامد (احمدی وهمکاران، ۱۳۹۲، ۹).

نمودار (۱) مدل تئوریک رابطه میان کیفیت زندگی و مهم ترین مولفه های سرمایه اجتماعی

منبع: رحمانی فیروزجاه و سهراپی، ۱۳۹۲ ص ۶

در نهایت می توان گفت امروزه تحلیل سرمایه ی اجتماعی و تلاش در راستای تقویت آن به منظور برنامه ریزی های توسعه در شهرهای امروزی اهمیت بسیاری دارد و یاری گر برنامه ریزان و سیاست گذاران نیز محسوب می گردد (شمس پویا و توکلی نیا، ۱۳۹۴ ص ۲).

پیشینه پژوهش

کاکاوند و دیگران (۱۳۹۴) در مقاله ای تحت عنوان ارزیابی تطبیقی جایگاه سرمایه اجتماعی در ساختار محلات شهری با استفاده از تکنیک (AHP) مطالعه موردی شهر قزوین به صورت میدانی و با استفاده از ابزار پرسشنامه به مطالعه تطبیقی مولفه های مهم سرمایه اجتماعی در محلات مختلف شهر قزوین پرداخته و در نهایت به این نتیجه رسیده اند که؛ تفاوت معنا داری در میانگین سرمایه اجتماعی و مولفه های آن در بین محلات مورد بررسی وجود دارد. شریفیان ثانی و ملکی سعیدآبادی (۱۳۸۵) در مقاله ای تحت عنوان سرمایه اجتماعی به مثابه یک سیستم پیچیده، به بررسی ارتباطات درونی بین متغیرهای مهم سرمایه اجتماعی مانند؛ اعتماد و شبکه های اجتماعی پرداخته و پس از توصیف روش های رایج در اندازه گیری متغیرهای سرمایه اجتماعی و نقدهای وارد شده بر آنها در نهایت به این نتیجه رسیدند که؛ با توجه به ارتباط پیچیده موجود بین متغیرها بهره برداری از ریاضیات پیچیدگی به عنوان یک روش مناسب برای اندازه گیری سرمایه اجتماعی پیشنهاد می شود. فیروزآبادی و ایمانی جاجرمی (۱۳۸۵) در مقاله ای تحت عنوان سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی - اجتماعی در کلان شهر تهران، به بررسی عناصر مفهومی مهم سرمایه اجتماعی شامل؛ آگاهی، اعتماد، مشارکت در مناطق بیست و دوگانه شهر تهران بصورت پیمایشی پرداخته و در نهایت به این نتیجه رسیده اند که؛ سرمایه اجتماعی مناطق رابطه مثبتی با توسعه مناطق شهری در تهران دارد و مناطق توسعه یافته تراز میزان بیش تری از اعتماد عمومی، آگاهی و مشارکت برخوردارند. شمس پویا توکلی نیا (۱۳۹۴)، در مقاله ای تحت عنوان تحلیل سرمایه ی اجتماعی با تاکید بر مشارکت شهروندی و پاسخ گویی مدیران شهری در شهر اسلامشهر ضمن استفاده از منابع اسنادی، بصورت میدانی و با استفاده از ابزار پرسشنامه به این جریان در شهر اسلامشهر پرداخته و در پایان به این نتیجه رسیده اند که؛ وضعیت مشارکت شهروندی و مولفه های پاسخ گویی مدیران شهری پایین تراز سطح متوسط قرار دارد و بین مولفه های مشارکت شهروندی و پاسخ گویی مدیران شهری ارتباط مستقیم و معناداری وجود دارد.

روش تحقیق:

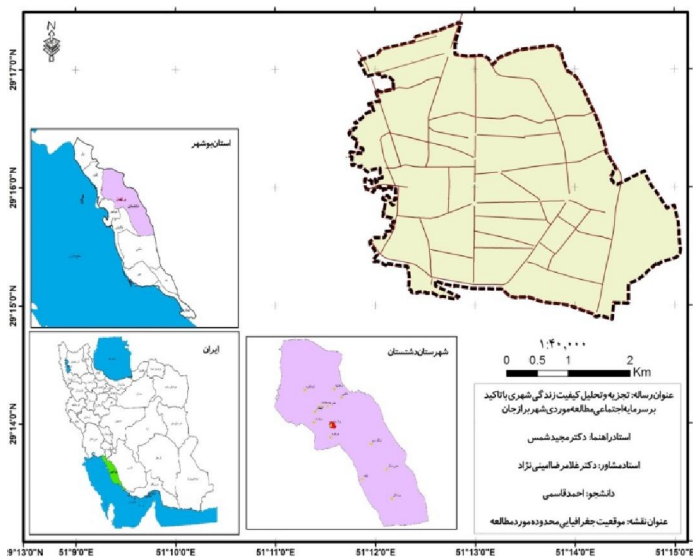
این پژوهش از نوع توصیفی- تحلیلی و بر اساس هدف از نوع کاربردی می باشد. داده های پژوهش از دو طریق مطالعه اسنادی - کتابخانه ای و پیمایش میدانی

جمع آوری گردید. همچنین داده‌های عمده در ارتباط با موضوع تحقیق در قالب پرسشنامه از طریق توزیع در ۶ ناحیه شهر برازجان به لحاظ مطالعه در شاخص های سرمایه اجتماعی (اعتماد، مشارکت، انسجام، آگاهی و روابط اجتماعی) بدست آمده است که این متغیرها با توجه به نظر پاسخ‌دهندگان امتیازبندی شده است. این ناحیه‌ها با توجه به معیارهای جمعیتی به صورت تصادفی انتخاب شدند. جامعه آماری تحقیق شامل شهروندان در سنین بالای ۱۸ سال در شهر برازجان است و تعداد ۳۸۳ عدد پرسشنامه در میان ساکنین شهر به صورت تصادفی توزیع گردید. آلفای بدست‌آمده برای پرسشنامه ضریب ۸۵/۸ درصد را نشان می‌دهد که نشان‌دهنده پایایی پرسشنامه و همبستگی درونی گویه‌ها می‌باشد. به منظور بررسی روایی آن از نظرات کارشناسان مربوطه استفاده شد. و از نرم‌افزارهای SPSS و GIS برای تحلیل اطلاعات استفاده شده است.

محدوده مورد مطالعه:

برازجان از نظر موقعیت در ۲۹ درجه و ۱۶ دقیقه عرض شمالی و ۵۱ درجه و ۱۳ دقیقه طول شرقی و ارتفاع آن نسبت به دریا ۷۵ متر است. فاصله آن تا بندر بوشهر ۷۰ و مساحت این شهر حدود ۱۵۸۳ هکتار می‌باشد، این شهر در سال ۱۳۹۰ با ۱۱۰۵۶۷ نفر جمعیت ورشد ۲/۹۸ دومین شهر بزرگ استان بوشهر می‌باشد (نتایج کلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان بوشهر، ۱۳۹۵).

نقشه (۱) موقعیت جغرافیایی محدوده مورد مطالعه در تقسیمات کشوری

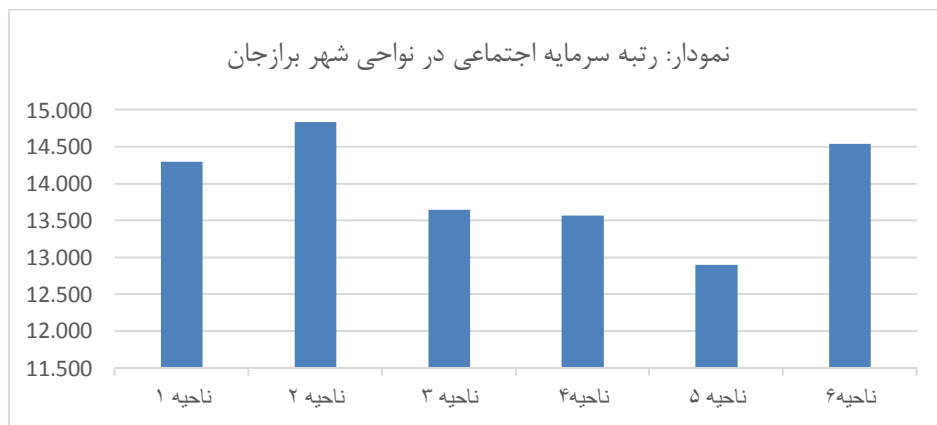
تحلیل یافته‌های توصیفی

آمارهای توصیفی پژوهش نشان می‌دهد که بیشترین فراوانی در میان پاسخگویان شامل مردان می‌باشد و تعداد زنان ۱۷۴ و ۲۰۹ نفر مرد بوده است از این میان تعداد ۲۴۵ نفر متاهل و ۱۳۸ نفر مجرد هستند. از میان پنج گروه سنی بیشترین فراوانی پاسخ‌گویان مربوط به گروه سنی ۲۱-۴۰ سال است که تعداد آنها ۱۶۷ نفر می‌باشد و کمترین تعداد مربوط به گروه سنی بالای ۶۰ سال است که تعداد آنها ۴۰ نفر می‌باشد. از لحاظ سطح تحصیلات بیشترین فراوانی مربوط به گروه تحصیلی در سطح دیپلم به تعداد ۱۴۹ نفر و کمترین فراوانی مربوط به سطح فوق لیسانس و دکترا به تعداد ۱۴ نفر می‌باشد. از لحاظ نوع مسکن مربوط به مسکن شخصی به تعداد ۲۸۵ مورد و کمترین فراوانی مربوط به مسکن رهنی به تعداد ۲۴ مورد می‌باشد.

ارزیابی سرمایه‌های اجتماعی در نواحی مختلف شهر برازجان

در تحقیق حاضر مولفه‌های سرمایه اجتماعی شامل: اعتماد، مشارکت، انسجام آگاهی و روابط اجتماعی است. برطبق یافته‌های پژوهش در جدول شماره (۱) به صورت کلی سرمایه اجتماعی در نواحی شهر برازجان به طور متوسط به میزان ۲/۸۶ است. بر اساس

این جدول، مولفه روابط اجتماعی، به میزان ۳/۰۵ بالاترین میزان برای سرمایه اجتماعی را به خود اختصاص داده است و آگاهی اجتماعی به میزان ۲/۵۹ پایین ترین میزان را داراست. در بین نواحی شهر برازجان بیشترین میزان سرمایه اجتماعی متعلق به ناحیه ۲ (دارای محلات قدیمی) و کم ترین میزان در ناحیه ۵ (محلات جدید) است. در واقع بالابودن میانگین داده شده توسط شهروندان به مولفه روابط اجتماعی بعلت وجود روابط زیاد فAMILI، داشتن فرهنگ سنتی در نواحی مختلف شهر برازجان خصوصاً در نواحی که دارای محلات قدیمی هستند می باشد. از نظر رتبه بندی سرمایه اجتماعی در نواحی شهر برازجان؛ ناحیه ۲ منطبق بر محلات قدیم رتبه اول و ناحیه ۵ منطبق بر محلات جدید رتبه ۶ به خود اختصاص داده اند. با توجه به نقشه ۲ سطوح سرمایه اجتماعی در شهر برازجان نشان می دهد نواحی ۱، ۲ و ۴ سطح متوسط، ناحیه ۳ و ۵ سطح پایین و ناحیه ۶ در سطح بالا ارزیابی شده است. با توجه به یافته های این پژوهش می توان بیان داشت در نواحی که دارای محلات قدیمی هستند وضعیت سرمایه اجتماعی شرایط مطلوب تری را دارد. از عوامل این مطلوبیت می توان به؛ وجود فرهنگ سنتی در بین ساکنان این محلات، روندمهاجرت های روستایی بعلت ارزان بودن قیمت زمین و مسکن در این نقاط، داشتن ارتباطات قوی فAMILI بین آنها در این محلات، داشتن حس تعلق بیش تر به محل زندگی و... اشاره داشت.

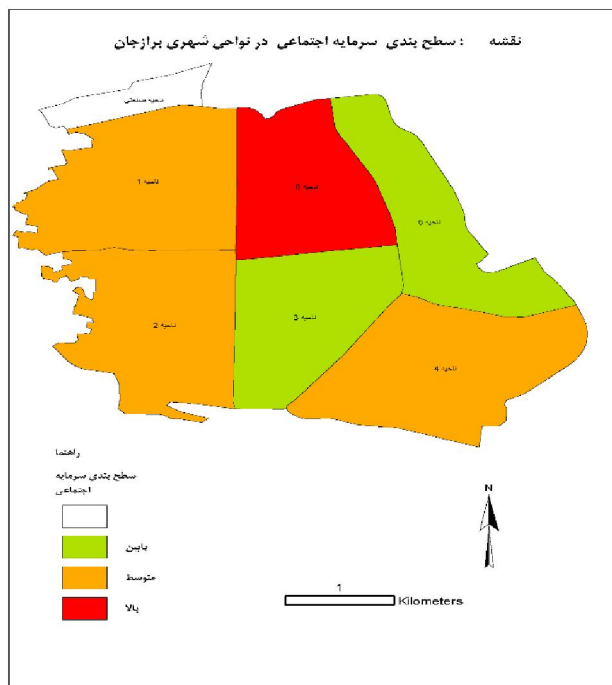

منبع: پژوهندگان، ۱۳۹۶

جدول (۱) میزان سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن در نواحی شهر برازجان

رتبه	سرمایه اجتماعی	مؤلفه سرمایه اجتماعی					نواحی
		روابط اجتماعی	آگاهی اجتماعی	انسجام	مشارکت	اعتماد	
۳	14/30	3/01	2/56	2/81	2/94	2/98	۱
۱	14/84	3/13	2/70	2/90	3/09	3/03	۲
۴	13/65	2/89	2/47	2/59	2/86	2/83	۳
۵	13/57	3/07	2/71	2/68	2/57	2/54	۴
۶	12/90	2/80	2/50	2/35	2/40	2/85	۵
۲	14/55	3/46	2/48	2/67	3/08	2/86	۶
-	14/30	3/05	2/59	2/77	2/96	2/94	کل

منبع: پژوهندگان، ۱۳۹۶

نقشه (۲) سطح بندی سرمایه اجتماعی در نواحی شهر برازجان منبع : پژوهندگان، ۱۳۹۶

جدول (۲): نتایج آزمون آماری T سرمایه اجتماعی و ابعاد آن

متغیر	Test Value = 3					
	t	df	Sig. (2-tailed)	تفاوت میانگین ها	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
اعتماد	-1.589	382	.113	-.05875	-.1315	.0140
مشارکت	-1.172	382	.242	-.04373	-.1171	.0297
انسجام	-7.176	382	.000	-.22715	-.2894	-.1649
روابط اجتماعی	-14.249	382	.000	-.41123	-.4680	-.3545
آگاهی اجتماعی	1.255	382	.210	.04504	-.0255	.1156
سرمایه اجتماعی	-5.897	382	.000	-.13916	-.1856	-.0928

منبع: پژوهندگان، ۱۳۹۶

با توجه به نتایج آزمون آماری t تست سطح معناداری یا $\text{sig}=0/000$ از ۰/۰۵ کوچک تر می باشد در نتیجه فرض برابری واریانس ها رد می شود، این امر نشاندهنده این است که میزان سرمایه های اجتماعی در نواحی شهری برازجان در سطح ۰/۰۵ دارای تفاوت معناداری می باشد. یعنی با اطمینان ۹۵ درصد می توان گفت سرمایه های اجتماعی در این نواحی متفاوت می باشد. نتایج این آزمون در جدول (۲) به همراه نتایج جدول (۱) مشخص می کند که میزان سرمایه های اجتماعی در نواحی مورد مطالعه دارای تفاوت معناداری می باشد. به منظور تحلیل روابط میان متغیرهای مستقل و سرمایه اجتماعی از ضرایب همبستگی بهره گیری شده است. همان طور که جدول (۳) ماتریس همبستگی نشان می دهد، مدت اقامت در شهر با بعد مشارکت $r = -0/105$ و روابط اجتماعی $r = -0/99$ رابطه منفی و معنادار داشته است. با افزایش مدت اقامت شهروندان در شهر، مشارکت و روابط اجتماعی بیش تر بوده و سرمایه اجتماعی در این مؤلفه ها ارتقا یافته است. شغل افراد با بعد آگاهی اجتماعی $r = 0/146$ رابطه مثبت و معناداری داشته است. بدین صورت که افراد شاغل نسبت به افراد بیکار در وضعیت بهتری از نظر آگاهی اجتماعی هستند. میزان تحصیلات با ابعاد مشارکت $r = -0/108$ ، انسجام $r = -0/161$ ، روابط اجتماعی $r = -0/184$ و سرمایه اجتماعی $r = -0/155$ رابطه منفی ولی معناداری

داشته است. نشان می دهد هر چقدر سطح تحصیلات بیش تر شده از میزان مشارکت، انسجام و روابط اجتماعی کاسته شده است. بلعکس هر چقدر سطح تحصیلات پایین باشد مشارکت، انسجام، روابط اجتماعی و سرمایه اجتماعی قوی تر است. نوع مسکن افراد مورد مطالعه هم دارای همبستگی مثبت و معنادار با اعتماد $r = 0.104$ و مشارکت $r = 0.168$ و سرمایه اجتماعی $r = 0.138$ داشته است. بدین معنی کسانی که حس تعلق داشتن مسکن داشته اند میزان اعتماد، مشارکت و سرمایه اجتماعی در آنها قوی تر بوده است. شرایط کیفیت زندگی افراد مورد مطالعه هم دارای همبستگی مثبت و معنادار با اعتماد $r = 0.357$ و انسجام $r = 0.272$ ، روابط اجتماعی $r = 0.234$ ، آگاهی اجتماعی $r = 0.111$ و سرمایه اجتماعی $r = 0.295$ داشته است. بدین معنی هرچقدر سرمایه اجتماعی و مولفه های آن یعنی اعتماد، انسجام، روابط، آگاهی اجتماعی قوی تر باشد سطح کیفیت زندگی شهروندان بالاتر است. بعد اقتصادی کیفیت زندگی با همه مولفه های سرمایه اجتماعی بجز با مشارکت همبستگی مثبت و معنی داری داشته است. همچنین بعد اجتماعی کیفیت زندگی با همه مولفه های سرمایه اجتماعی رابطه قوی و معنی داری داشته است. بعد کالبدی کیفیت زندگی با سرمایه اجتماعی و مولفه های اعتماد، انسجام و روابط اجتماعی رابطه مثبت و معنی داری داشته است. هرچقدر در نواحی شهری خدمات و تاسیسات زیربنایی، و امکانات بیش تر باشد در بهبود و ارتقاء سرمایه اجتماعی نقش مثبت دارد. بعد محیطی کیفیت زندگی با سرمایه اجتماعی و مولفه های اعتماد، انسجام و روابط اجتماعی رابطه مثبت و معنی داری داشته است. بعد محیطی به میزان رضایت از وضعیت فضای سبز، خدمات حمل و نقل، آلودگی و مبلمان شهری برمی گردد هرچقدر رضایتمندی بالا باشد سرمایه اجتماعی در نواحی شهر افزایش می یابد. این ترتیب، مطابق با چارچوب نظری پژوهش سرمایه اجتماعی تابعی از ویژگی های محیطی، زیستی، اجتماعی - اقتصادی و نظام شخصیتی افراد است که هر یک بر روی شکل گیری و تغییرات ابعاد آن سهمیم هستند. همان طوری که نتایج آزمون در جدول شماره (۳) و (۴) نشان می دهد، در زمینه جنسیت مبتنی بر تفاوت سرمایه اجتماعی میان زنان و مردان، از آزمون T استفاده شده است. سرمایه اجتماعی در بعد انسجام بین میانگین زنان و مردان در سطح خطا پذیری ۰/۰۵ تفاوت معنادار وجود دارد. به طوری که مردان بیش از زنان دارای انسجام اجتماعی در شهر برازجان هستند که عمدتاً ناشی از فعالیت های مردان در محیط بیرون از منزل و شکل گرفتن ارتباطات اجتماعی قوی میان آنهاست. همچنین سرمایه اجتماعی در بعد آگاهی

اجتماعی بین میانگین زنان و مردان در سطح خطا پذیری ۰/۰۵ تفاوت معنادار وجود دارد. به طوری که زنان بیش از مردان دارای آگاهی اجتماعی در شهر برازجان هستند. اما در زمینه اعتماد، مشارکت، روابط و سرمایه اجتماعی تفاوت معناداری میان دو جنس وجود ندارد و مردان و زنان در این مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی مشابه هم هستند. به طور کلی نتایج پژوهش نشان می‌دهد از نظر مولفه های مهم سرمایه اجتماعی تفاوت محسوسی از نظر جنسیت در بین زنان و مردان در محلات مختلف شهر برازجان وجود ندارد.

جدول (۳) ضرایب همبستگی متغیرهای وابسته و مستقل

متغیر وابسته متغیر مستقل	اعتماد	مشارکت	انسجام	روابط اجتماعی	آگاهی اجتماعی	سرمایه اجتماعی
جنس	همبستگی	.078	.021	.110	-.028	-.113
	معناداری	.127	.685	.031	.580	.709
تاهل	همبستگی	-.056	-.048	-.094	-.027	.037
	معناداری	.277	.347	.067	.605	.301
سن	همبستگی	-.057	-.055	-.038	-.130	-.036
	معناداری	.263	.279	.459	.011	.479
شغل	همبستگی	-.086	-.012	-.046	.016	.146
	معناداری	.091	.818	.367	.758	.004
تحصیلات	همبستگی	-.053	-.108	-.161	-.184	-.051
	معناداری	.297	.035	.002	.000	.323
ممت اقامت در محل	همبستگی	-.037	-.105	.018	-.099	-.049
	معناداری	.468	.040	.725	.053	.339
درآمد	همبستگی	-.028	.005	-.063	-.048	.072
	معناداری	.580	.929	.216	.348	.160
نوع مسکن	همبستگی	.104	.168	.097	.030	.063
	معناداری	.042	.001	.057	.561	.218
کیفیت زندگی	همبستگی	.357	.060	.272	.234	.111
	معناداری	.000	.239	.000	.000	.030
بعد اقتصادی کیفیت زندگی	همبستگی	.196	.081	.181	.125	.149
	معناداری	.000	.114	.000	.014	.003

.347	.227	.229	.265	.206	.273	همبستگی	بعد اجتماعی
.000	.000	.000	.000	.000	.000	معناداری	کیفیت زندگی
.207	.054	.195	.213	-.012	.286	همبستگی	بعد کالبدی
.000	.291	.000	.000	.815	.000	معناداری	کیفیت زندگی
.132	-.067	.150	.155	-.057	.294	همبستگی	بعد محیطی
.010	.191	.003	.002	.269	.000	معناداری	کیفیت زندگی

منبع: پژوهندگان، ۱۳۹۶

جدول (۴): تفاوت میانگین سرمایه اجتماعی و ابعاد آن بر حسب جنس

متغیرها	جنس	میانگین	انحراف معیار	Df	آزمون t	sig	تفاوت میانگینها
اعتماد	زن	2.8793	.79273	381	-1.531	.127	-.11351
	مرد	2.9928	.65821				
مشارکت	زن	2.9397	.72324	381	-.406	.685	-.03044
	مرد	2.9701	.73788				
انسجام	زن	2.6983	.61782	381	-2.160	.031	-.13665
	مرد	2.8349	.61552				
روابط اجتماعی	زن	2.6063	.59214	381	.554	.580	.03216
	مرد	2.5742	.54199				
آگاهی اجتماعی	زن	3.1322	.62906	381	2.228	.026	.15970
	مرد	2.9725	.75129				
سرمایه اجتماعی	زن	2.8511	.48079	381	-.374	.709	-.01775
	مرد	2.8689	.44650				

منبع: پژوهندگان، ۱۳۹۶

نتیجه گیری:

سرمایه اجتماعی یکی از مؤلفه‌های اصلی پارادایم توسعه پایدار است که در دهه های اخیر بسیار مورد توجه برنامه ریزان و متخصصان مربوطه قرار گرفته است.

باتوجه به نظراکثريت صاحب نظران واندیشمندان، امروزه درهمه جوامع خصوصاً درکشورهای درحال توسعه سرمایه اجتماعی بیانگر حلقه گمشده در توسعه به شمار می رود. در این راستا از آنجا که در ایران تحقیقات زیادی پیرامون سرمایه اجتماعی و اهمیت آن انجام نگرفته، نیاز به مطالعه در این زمینه احساس می شود. مقاله حاضر به بررسی سرمایه اجتماعی در ۶ نواحی شهر برازجان استان بوشهر پرداخته است. که از بین عوامل مؤثر بر شکل گیری سرمایه اجتماعی پنج مولفه به عنوان مشارکت، اعتماد، انسجام، روابط اجتماعی و آگاهی اجتماعی به عنوان عوامل مهم و تأثیرگذار در سطح نواحی انتخاب و مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. نتایج حاصل از تحلیل این شاخص ها نشان داد که از بین نواحی مورد مطالعه ناحیه ۲ منطبق بر محلات قدیم شهر بالاترین رتبه از میزان سرمایه اجتماعی برخوردار است و کم ترین رتبه متعلق به ناحیه ۶ (دارای محلات جدید) بوده است. البته در این نواحی (دارای محلات قدیم) به علت وجود فرهنگ سنتی و روابط فAMILI و قومی مولفه های اعتماد و روابط اجتماعی در وضعیت مطلوبی می باشد. سطوح پایین و متوسط سرمایه اجتماعی و مولفه های آن در نواحی مختلف شهر برازجان گواه آن است که بایستی در جهت تقویت این هنجارها در جامعه تلاش و برنامه ریزی دقیق تر و بیش تری انجام داد و از این طریق سرمایه اجتماعی برون گرومی در سطح شهر را تقویت کرد. زیرا این موضوع در توسعه اجتماعی جامعه شهری و مشارکت های اجتماعی بسیار مؤثر است. تفاوت های محسوس شرایط سرمایه اجتماعی و مولفه های مهم آن در بین نواحی دارای محلات قدیم نسبت به نواحی دارای محلات جدید در شهر برازجان نشان میدهد که به منظور ارتقاء سرمایه اجتماعی بایستی به بسترها، شرایط برقراری عدالت اقتصادی و اجتماعی و توزیع عادلانه امکانات و خدمات خصوصاً در محلات قدیم نسبت به محلات جدید توجه بیش تری داشت. به عبارت دیگر، چالش های منتج عدم توجه به سرمایه اجتماعی در مناطق شهری همچون برازجان بایستی به دقت بررسی و مطالعه شده و سپس با راهکارهای منطبق بر ظرفیتهای اجتماعی و محیطی هر منطقه در برنامه های توسعه اجتماعی و فرهنگی محور قرار گیرد. در مجموع نتایج این مطالعه بیان میکند که در تدوین سیاست ها و برنامه های شهری باید به نقش و تاثیر سرمایه اجتماعی توجه بیش تری کرد. به دلیل اینکه انزوای اجتماعی ساکنان مناطق شهری و میزان کم تر اعتماد برون گرومی آن هاست می تواند به منزله هشدار برای سلامتی و پایداری شهر تلقی شود.

- در راستای نتایج تحقیق، پیشنهادهای زیر برای افزایش سرمایه اجتماعی در جهت توسعه شهربرازجان ارائه می‌گردد:
- برنامه ریزی صحیح و جامع در جهت تمرکززدایی امکانات و خدمات در مناطق خاصی از شهروتنوزیع متوازن و یکسان آنهادر تمامی مناطق شهرباتوجه به ضعف مفرط امکانات و خدمات در محلات قدیمی نسبت به محلات جدید
  - به کارگیری مشارکت مردم منطقه در امور مربوط به محله و محل سکونت خودشان برای بهبود یافتن کیفیت شاخص های اجتماعی (باتوجه به نگاه نامناسب مردم به مقوله مشارکت هالزونوع رسمی)
  - زمینه‌سازی جهت ایجاد و تقویت حس تعلق اجتماعی به محله و فضای آن در قالب نهادهای اجتماعی و مذهبی موجود از جمله هیئت های مذهبی و سازمان های مردم‌نهادباتوجه به نگرش مثبت مردم به مشارکت از طریق گروه ها و اجتماعات مذهبی
  - ایجاد فضاهای خاص گفتگو و تعامل در قالب پاتوقهای محله‌ای، پارکهای محله‌ای باتوجه به کمبودزیاداین فضاها در شهربرازجان خصوصا محلات قدیمی
  - برگزاری جشنواره‌های فرهنگی و اجتماعی در سطح محله و بین محله‌های شهر با هدف شکل گیری فضای تعامل و پیوندها و روابط اجتماعی شهروندی
  - ایجاد خدمات در سطح نواحی و محلات، ایجاد تنوع و جذابیت در فضاهای شهری
  - برنامه ریزی بر اساس نیاز و مشارکت مردم در جهت ظرفیت سازی اجتماعی در بین ساکنین نواحی .
  - تلاش در جهت ایجاد و تقویت جو اعتمادمیان مردم و مسؤولان توسط مسؤولان مربوطه (با توجه به میزان بسیار نا مناسب اعتماد مردم به مسؤولین در نواحی مختلف شهر)

منابع و مأخذ:

۱. احمدی، س، میرفردی، ا و ابتکاری، م، (۱۳۹۲)، بررسی تاثیر سرمایه های اجتماعی بر کیفیت زندگی شهروندان یاسوج، فصلنامه راهبرداجماعی و فرهنگی، سال دوم، شماره ششم، بهار ۹۲
۲. اوفق، ن، غفاری، غ، (۱۳۸۴)، بررسی بین رابطه بین سرمایه اجتماعی و کیفیت زندگی، مجله مطالعات اجتماعی ایران،
۳. براتی، ن و یزدانپناه شاه آبادی، ح (۱۳۹۰)، بررسی ارتباط مفهومی سرمایه ی اجتماعی و کیفیت زندگی در محیط شهری) نمونه موردی: شهر جدید پردیس، جامعه پژوهی فرهنگی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال دوم، شماره اول، بهار و تابستان
۴. تاجبخش، ک (۱۳۸۴)، سرمایه های اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه، ترجمه افشین خاکباز، حسن پویان، تهران: نشر شیرازه.
۵. توسلی، غ و موسوی، م (۱۳۸۴)، مفهوم سرمایه در نظریات کلاسیک و جدید باتاکید بر نظریه سرمایه های اجتماعی، فصلنامه علوم اجتماعی، دوره ۱۱، شماره ۴، زمستان ۸۴
۶. حسنوی، ر و پزیشکان، ا (۱۳۸۶) تبیین مفهوم سرمایه اجتماعی و نقش آن در توسعه، فصلنامه مدیریت فردا، نیمه اول ۸۶، شماره ۱۴
۷. رحمانی فیروزجاه، ع و سهرابی، س (۱۳۹۲) بررسی جامعه شناختی رابطه میان کیفیت زندگی و سرمایه اجتماعی مطالعه موردی شهر تهران، فصلنامه مطالعات توسعه اجتماعی فرهنگی، سال اول، شماره دوم
۸. زاهدی مازندرانی، م (۱۳۸۲)، توسعه و نابرابری، تهران، انتشارات مازیار
۹. شمس پویا، م، توکلی نیا، ج (۱۳۹۴)، تحلیل سرمایه اجتماعی باتاکید بر مشارکت شهروندی و پاسخگویی مدیران شهری شهر اسلامشهر، فصلنامه آمایش محیط دانشگاه آزاد اسلامی ملایر، شماره ۳۰.
۱۰. شربتی، ا (۱۳۹۵) میزان مشارکت مردم در امور شهری (مطالعه موردی شهر گنبد)، فصلنامه آمایش محیط دانشگاه آزاد اسلامی ملایر، شماره ۴۱.
۱۱. شیبانی، م و موسوی، م (۱۳۹۰)، تحلیل وضعیت سرمایه اجتماعی در شهر کرمان، فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی، سال یازدهم، شماره ۴۱

۱۲. شمس، م، منا، گ و رسولی، ا (۱۳۹۵)، ارزیابی میزان اعتماد شهروندان به مدیریت شهری در شهر ملایر، فصلنامه علمی پژوهشی نگرش های نودر جغرافیای انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی گرمسار، سال نهم، شماره دوم، بهار ۹۶
۱۳. شربتیان، م، بخارایی، ا و طوافی، پ (۱۳۹۴)، مطالعه تاثیر سرمایه اجتماعی بر توسعه روستایی، روستای اسدآباد تربت حیدریه، فصلنامه علمی پژوهشی نگرش های نودر جغرافیای انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی گرمسار، سال هفتم، شماره ۴، پائیز ۹۴
۱۴. شریفیان ثانی، م و ملکی سعیدآبادی، ا (۱۳۸۵) سرمایه اجتماعی به مثابه یک سیستم پیچیده، فصلنامه رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۳
۱۵. فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۵) پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن، مترجم غلامعباس توسلی، تهران، انتشارات حاکیت قلم نوین
۱۶. فیروزآبادی، ا، ایمانی جاجرمی، ح، (۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی، اجتماعی در کلان شهر تهران؛ فصلنامه علمی - پژوهشی رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۱۲. ۲۲۳-۱۸۸.
۱۷. فیلد، جان (۱۳۸۵) سرمایه اجتماعی، ترجمه جلال متقی، تهران، مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.
۱۸. فوکویاما، ف (۱۳۷۹)، سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، انتشارات شیرازه
۱۹. کاکاوند، آهنی، س، زارعی، ف و هاشم پور، ر (۱۳۹۴) ارزیابی تطبیقی جایگاه سرمایه اجتماعی در ساختار محلات شهری با استفاده از تکنیک (AHP) مطالعه موردی شهر قزوین، فصلنامه آمایش محیط دانشگاه آزاد اسلامی ملایر، شماره ۳۶.
۲۰. ماجدی، م و لهسایی زاده، ع (۱۳۸۵): بررسی رابطه بین متغیرهای زمینه ای، سرمایه اجتماعی و رضایت از کیفیت زندگی، تهران، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۹، شماره ۴، صص ۹۱-۱۳۵.
۲۱. مهدیزاده، ج (۱۳۸۱)، معیارها و ضوابط ساماندهی صنایع و خدمات شهری، جلد اول، تهران، انتشارات سازمان شهرداری های کشور، ۱۳۸۱
۲۲. نادری، م، فروزانگهر، ح و بافت یگانه، م (۱۳۸۷)، سنجش چارچوب ارزیابی سرمایه اجتماعی در ساختار شهری با تأکید بر نقش فضاهای عمومی، پژوهش مدیریت شهری ویژه نامه نشریه همگامان، شماره اول.

23. Fukuyama, F, (2001). Social capital, civil society and development, Third World Quarterly, pp 7- 20
24. Putnam, R. 1993. Making Democracy Work. New Jersey Princeton university press.
25. Putnam, R. (2002), Democracies in Flux The Evolution of Social Capital
26. Portes,A(1998),Social capital its original and applications in modern sociology Annual Review of Sociologh,Vol24
27. Woolcock m(1998)Social Capital And Economic Development :Towards a Theoretical Synthesis and policy Framework Theory and Society. Theory and Society27(2):151-208.